

RŪTA MARIJA VABALAITĖ

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva
Mykolas Romeris University, Lithuania

TREČIOJO NEPRIKLAUSOMOS LIETUVOS DEŠIMTMEČIO FILOSOFŲ FIZINĖS KULTŪROS SAMPRATOS

Concepts of Physical Culture of Philosophers
of the Third Decade of Independent Lithuania

SUMMARY

The article deals with the concepts of physical culture set out in Vydūnas' writing "Health, Youth, Beauty", in Šalkauskis' book "Physical education and its goals", in Maceina's works "The problem of pedagogical vitalism" and "Prof. St. Šalkauskis' Pedagogy" and in Sesemann's study "Time, Culture and Body". The aim is to identify the similarities and differences in the views of Lithuanian philosophers and to assess the originality of their ideas. We maintain that all philosophers regard physical culture as a condition to organize one's body and consider it as inseparable from spiritual culture. Vydūnas emphasizes the lack of physical culture in "cultural" human being, Sesemann explains its necessity for the cultural activity itself and like the other two authors discerns the problems of professional sports and cult of the body, which have become even more relevant after almost a century.

SANTRAUKA

Straipsnyje analizuojamos fizinės kultūros sampratos, išdėstytos Vydūno kūrinyje „Sveikata, jaunumas, grožė“, S. Šalkauskio knygoje „Fizinis lavinimas ir jo tikslai“, A. Maceinos darbuose „Pedagoginio vitalizmo problema“ bei „Prof. St. Šalkauskio pedagogika“ ir Sezemano studijoje „Laikas, kultūra ir kūnas“. Siekiama nustatyti Lietuvos filosofų požiūrių panašumus ir skirtumus bei įvertinti jų minčių originalumą. Teigiama, kad visi filosofai fizinę kultūrą vertina kaip sąlygą organizuoti savo kūną ir ją mąsto kaip neatsiejamą nuo dvasinės kultūros. Vydūnas akcentuoja „kultūros“ žmogaus fizinės kultūros stoką, V. Sezemanas argumentuotai paaiškina jos būtinumą pačiai kultūrinei veiklai bei kartu su kitais dviem autoriais įžvelgia ir profesionalaus sporto bei kūno kulto problemas, kurios prabėgus beveik šimtmečiui tapo dar aktualesnės.

RAKTAŽODŽIAI: kūno kultūra, dvasia, gyvybinės galios, kūryba, kūno kultas.

KEY WORDS: body culture, spirit, vital powers, creation, cult of the body.

Garsiausias lietuvių filosofas, ypatin-
gai propagavęs ir fizinės, ir dvasi-
nės sveikatos stiprinimo prasmę, yra
Vydūnas (1868–1953). Žymus jo kūrybos
tyrinėtojas Vacys Bagdonavičius yra nu-
statęs, kad jo „knygos nepriklausomos
Lietuvos jaunimui ilgą laiką buvo bene
patraukliausi dvasinės ir fizinės kultūros
vadovėliai, labai paveikiai žadinantys
valingą nusiteikimą kuo tauriau įpras-
minti savo gyvenimą“ (Bagdonavičius
2001: 92). Pastaruoju metu Vydūno min-
tys buvo nagrinėjamos ir serijoje žurna-
lo „Logos“ straipsnių (Vyšniauskas 2018;
Skarbaliene 2018; Stančienė 2019; Vaba-
laitė 2020; Bončkutė 2021), bet tiesiogiai
fizinės kultūros problemos juose nebuvo
analizuojamos. Vydūniškoji kūno svei-
katos samprata daugiausiai yra tyrinėja-
ma arba imama kaip šiuolaikinių klau-
simų tyrinėjimo pagrindas Klaipėdos
universiteto mokslinės konferencijos „Į
sveiką gyvenseną ir skaidrią būtį Vydū-
no keliu“ pranešimuose. Mūsų temai
artimiausios yra Brigitos Kreivinienės ir
Irmos Spiriajevienės (Kreiviniene, Spi-
riajeviene 2021) bei Jūratės Sučylaitės
(Sučylaitė 2021) pranešimuose pateiktos
mintys. Autorės pabrėžia, kad dabartiniu
metu vis aktualizuojamos Vydūno svei-
katos tausojimo filosofinės paieškos, plė-
tojant šiuolaikinę holistinę sveikatos
sampratą, remiamasi jo mintimis apie
žmogiškumo, dvasingumo ir sveikatos
sąsajas. Be to, gerokai anksčiau plačią
Vydūno sveikatos koncepcijos analizę
yra publikavęs jau cituotas Vydūno filo-
sofijos specialistas savo monografijos
dalyje „Sveiko gyvenimo ir skaidrios
būties apologija“ (Bagdonavičius 2001:
91–104). Tačiau nei vienas iš tyrinėtojų

nera nagrinėjęs filosofinio šios Vydūno
koncepcijos gimimo konteksto to laiko
Lietuvoje. Tad siekdami papildyti ir pra-
tęsti minėtus tyrinėjimus, analizuosime
ir lyginsime XX a. pirmosios pusės Lie-
tuvos filosofų mintis apie kūno ir dvasi-
os sveikatą bei fizinės kultūros prasmę,
nustatysime Vydūno ir kitų žymių Lie-
tuvos filosofų požiūrių panašumus ir
skirtumus, įvertinsime filosofinio Vydū-
no minčių apie fizinę ir dvasinę sveikatą
aspekto originalumą.

XX a. antrojo ir trečiojo dešimtmečių
sandūroje Lietuvos filosofai publikavo
darbus, kuriuose buvo išsamiai nagrinė-
jamos arba bent paliečiamos fizinės kul-
tūros problemos. Prisiminsime, jog kūno
kultūros samprata buvo pateikta jai skir-
tame Vydūno kūrinyje „Sveikata, jaunū-
mas, grožė“, išleistame Tilžėje 1928 m.
(beje, jame autorius nurodo, kad savo
mintis jau buvo išdėstęs ir norėjo publi-
kuoti dar anksčiau – jau 1925 m.). Dau-
gybė joje surašytų empirinių sveikatos
stiprinimo patarimų, į kuriuos nesigilin-
sime, nes jie yra analizuoti jau minėtuo-
se darbuose, remiasi tam tikra, mums
labiau rūpinčia, filosofine žmogaus
struktūros samprata. Sekdamas ir rytie-
tišką, ir senovės graikų tradicijas, Vydū-
nas žmoguje išskiria dvasios – sielos,
minčių, jausmų ir kūno sluoksnius bei
pabrėžia, kad dvasia – siela arba „esmin-
gasis Aš“ turi koordinuoti visas žemes-
nes dalis. Pati žemiausia dalis esanti kū-
nas, jis „pažymi tiktai žmogaus esimą“
(Vydūnas 1991: 290), yra žmogus kaip
gyvas organizmas, virš ir tarsi anapus jo
esanti pojūčių, jausmų, polinkių „gyva-
ta“ (ten pat: 292), virš jos esąs minčių
gyvumas arba protavimas (ten pat: 293).

Atkreipsime dėmesį į tai, jog čia aptariamoje knygoje „Sveikata, jaunumas, grožė“ autorius tvirtina, kad visi žmogaus „gyvatos“ sluoksniai esą atskiri¹, nors sykiu teigia, kad dviejose pastarosiose jausmų ir minčių „gyvatose“ atsiranda papildomas dalykas, paties filosofo žodžiais, jose

yra kas tokio,
kurs žino apie juos, kurs numano save
esant tų gyvatų savininku, gal ir valdytoju,
ir kurs save patį žino.

Yra tai žmogaus esmė, žmogiškoji esybė,
dvasia – siela.

Iš jos spindi visokios galios, kurios visiškai kitokios negu protavimas, geidimas ir kūno jėgos. Kalbama apie išmintį, meilę, teisingumą, kantrumą, tvirtumą, sąžinę (ten pat).

Šiam tradicinę apearcepciją ir praktinį protą tik daugmaž atitinkančiam būties sluoksniui Vydūnas priskiria ir kūno „gyvatos“ sukūrimą, palaikymą bei jos santykių su kitais sluoksniais tvarkymą. Tuo pat metu autorius apgailestauja, kad dažnai kūno sluoksnis nuo šio dvasios – sielos sluoksnio atsiskiria (ten pat: 295). Tikėtina, kad dėl atsiskyrimo kalčiausias esąs „protavimo“ arba mentalinis sluoksnis. Pasak filosofo, kūno judesiai stiprina sveikatą, tad jaunimas užsiima gimnastika ir sportu, bet „žmonės, kurie paliesiti visokių nuodų, būtent tam tikrų žinių, mokslų, toliau, ūpų – geidulių – aistrų, alkoholio, tabako ir t. t. nebejuda kaip reikia. Ir gimnastika čia nedaug tepataiso“ (ten pat: 394). Akivaizdu, kad dauguma čia įvardintų dalykų gali kenkti sveikatai. Kodėl būtina įvaldyti jausmus ir geismus, yra taikliai paaiškinta aukščiau nurodytoje monografijos dalyje

„Sveiko gyvenimo ir skaidrios būties apologija“. Anot jos autoriaus, „saikingai pagal poreikius, be nuodų ir bereikalingų dirgiklių aprūpinamas kūnas nesukels didesnio suerzinimo geismų sferoje, jo funkcionavimas bus tikslingesnis ir tauresnis. Nebūdami pernelyg suaktyvėję, ramiai atlikdami būtinąsias funkcijas, jausmai – geismai neapsunkins ir neapamsins proto veiklos, netrauks jo sąvęsp žemyn, todėl jis galės krypti aukštyn, dvasios sferon ir būti apšviestas iš jos einančia išminties šviesa“ (Bagdonavičius 2001: 100). Deja, cituotas autorius neatkreipia dėmesio į greta aiškiai sveikatai kenksmingų dalykų paminėtus ir nekaltai atrodančius fenomenus: „tam tikras žinias, mokslus“², o pats Vydūnas nepaaiškina, kokias žinias ir mokslus jis nusprendžia įtraukti į nuodingų dalykų eilę. Iš dalies atsakyti į šį keblų klausimą leidžia mūsų filosofo pastabos, kad dvasios – sielos negali suprasti tie, „kuriems teko tikrai vidutiniško proto bei paprasto mūsų laikų aukšto mokslo“ (Vydūnas 1991: 309), ir kad „net specialistai mokslininkai nežino, kad doras gyvenimas yra vyriausias žmogaus buvimo pasaulyje ir todėl jo sveikatos pagrindas“ (ten pat: 325) bei moralistinio pobūdžio apgailestavimas dėl to, kad atsiradus vaitams nuo „slaptųjų ligų“, žmonės nustojo bijoti netikslingo, vien aistros sukulto elgesio padarinių (ten pat: 323). Tarsi kartodamas Immanuelio Kanto „Atsakymo į klausimą „Kas yra švietimas““ šūkį (Kant 1996: 48–50), mūsų autorius kritikuoja tuos, kurie „gyvena ne savo protu“ (Vydūnas 1991: 323), kaupia kitų mintis, jų žmogaus prigimties požįriui neįvertindami. Dar vienas minčių keliamas

pavojus, mūsų filosofo nuomone, yra tas, jog „ne vien minčių mišinys ir jų nešvara daro bloga. Ir pats grynas, dar tvarkus proto mitimas gali negero reikšti žmogaus gyvenimui. Kad protavimo gyvata, taip sakant, plinta per savo ribas, ji slegia visas kitas žmogaus gyvenimo sritis“ (ten pat: 324). Apibendrinami minėtas Vydūno mintis, galime daryti prielaidą, jog jis laikosi rusoistinės nuostatos dėl gamtiško žmogaus pranašumų prieš civilizuotą žmogų. Radikaliausios kritikos susilaukia neatliekantieji fizinio darbo, kai autorius skelbia, kad „visais atžvilgiais ‚kultūros‘ žmogaus kūnas yra sudarkytas“ (ten pat: 344). Tokiam žmogui Vydūnas rekomenduoja stengtis sugrįžti į natūralią būtį pasiremiant bent jau savo protu, o dar geriau, visa mįslingąja ja dvasia – siela.

Įdomus sutapimas, kad Stasys Šalkauskis (1886–1941) savo studiją „Fizinis lavinimas ir jo tikslai“ publikuoja tais pačiais 1928 m. ir, kaip ir Vydūnas, nurodo, jog joje išdėstomos mintys kilo dar anksčiau: pirmą kartą jos buvo pristatytos Filosofijos-teologijos fakultete 1926 m. rudens semestro paskaitų kurse. Ir Šalkauskis savo samprotavimus paremia praktinės Indijos jogų sistemos principais, net cituoja knygos apie jos fiziniam lavinimui skirtos dalies „hatha joga“ autorių Rama-Čaraką (Šalkauskis 2002: 24–25), aiškina, kaip joga padeda psichikos galiomis reguliuoti net ir nesąmoningas savo organizmo veiklas (ten pat: 41–43). Maža to, kaip objektyvius fizinio lavinimo tikslus ir Šalkauskis nurodo sveikatą, stiprumą ir gražumą (ten pat: 26–27) bei trumpai aptaria kvėpavimo, odos priežiūros, mitybos, nutukimo

klausimus. Jo nuomone, fizinė kultūra turi reikštis ir fiziniu žmogaus galingumu, ir jo nusiteikimu „aukštesniems gyvenimo tikslams“ (ten pat: 25). Ji esanti reikalinga tam, kad gerai veiktų jausmų ir jausmai, normaliai funkcionuotų kūnas, žmogus būtų stiprus ir sugebėtų tiksliai palenkti savo kūną valios reikalavimams. Be to, autorius išvelgia fizinės kultūros įtaką fiziniam žmogaus grožiui bei kūrybinei veiklai. Tradicinę meno, kaip idėjos spindėjimo jusliniu pavidalu, koncepciją jis taiko ir žmogaus grožio interpretavimui, tvirtina, kad šis grožis iš tikrųjų esąs vidinės žmogaus esmės išraiška. Šalkauskis švelnina dualistinį kūno ir sielos supratimą ir rašo, kad „kūnas, taip sakant, sumedžiagina arba sudaiktina sielos pergyvenimus, o siela sudvasina kūno medžiagą pagal psichinę savo esmę“ (ten pat: 48), tokiu būdu savaime formuluodamas fenomenologijai būdingą įsielinto kūno ir įkūnytą sielos sampratą. Jo nuomone, pats kūno grožis yra tam tikro savęs kūrimo rezultatas, be to, žmogaus kūnas gali būti meninės kūrybos įrankiu. Aptardamas žmogaus išorę, kaip jo fizinės kultūros apraišką, filosofas nepraleidžia progos išreikšti gerai žinomą savo moralistinę nuostatą grožio atžvilgiu, nepripažįsta grožio ir rusoistiškai suprasto gėrio skirtumo. Taip pat tik istorikui gali būti įdomūs jo propaguojami vyro ir moters kūno kultūros stereotipai. Kita vertus, dera pabrėžti autoriaus pastabas apie besaikį ir vien savitikslių kūno lavinimą, kurios nepraranda aktualumo ir mūsų laikais. Kitaip nei Vydūnas, Šalkauskis mato ne vien mentalinio, bet ir fizinio kūno aspekto perreikšminimo pavojus, tad savo ope-

nentams primena Platono įsitikinimą, kad „gimnastika virsta atletų pabjaurinimo priemone, jei ji tampa raumenų kultūra“ (ten pat: 33), sarkastiškai pasakoja apie bokso rungtynes bei tvirtina, jog

lengva pastebėti, jei neapankama nuo sensacingo reginio, kad kumštininkų žygiai neturi jokio teigiamo sąryšio su protingais gyvenimo tikslais ir kad fizinis lavinimas jaunimo šitokia brutalaus atletizmo pakraipa, kad ir ne taip ryškiai pažymėta, neturi nieko bendro su tikraisiais pedagoginiais kūno kultūros reikalais. Panašus fizinis lavinimas yra ne kas kita kaip amoralinio gyvulio dresūra, kuri pažemina žmogaus vertę ir padaro jį neproduktyvų kultūrinei kūrybai (ten pat: 36).

Garsiausias Šalkauskio doktorantas Antanas Maceina (1908–1987) glaustai pristato ir aukštai įvertina šią savo mokytojo teoriją 1936 m. publikuotame proginiame straipsnyje „Prof. St. Šalkauskio pedagogika“. Jo pabaigoje filosofas teigia, kad Šalkauskio fizinio lavinimo teorija yra originaliausia visos jo pedagogikos dalis (Maceina 2002: 640)³. Savo paties nuomonę apie fizinės kultūros reikšmę autorius trumpai išdėsto 1935 m. publikacijoje „Pedagoginio vitalizmo problema“. Vitalizmu joje laikomas gyvybės kaip būties prado sureikšminimas sielos dimensijos atžvilgiu. Tai, kad pastaroji egzistuoja, mąstytojas priima kaip aksiomą ir apgailestauja dėl to, kad gyvenimo filosofijose ji nėra laikoma savarankiška būties plotme. Kad ir kokie būtų pamatiniai Maceinos įsitikinimai, mūsų temos tyrimui svarbiausia tai, kad jis išplėtoja savo mokytojo nuostatas dėl fizinio lavinimo suabsoliutinimo padarinių. Šalkauskis kritikavo, kaip jau nu-

rodėme, tik brutalias sporto rūšis bei jogų akrobatizmą (Šalkauskis 2002: 25) ir moterų atletiką (ten pat: 39–40), o Maceina apgailestauja, kad XX a. visas fizinis lavinimas virsta žmogaus kūno dresiravimu, rašo, kad „mūsų sportavimo būdas yra nelygstamas gyvastingumo teigimas, kaip ženklas pavargusios *dvasios* ir prarasto *Dievo*. Sportinis mūsų dienų sąjūdis artina dabartinį ugdymą į *kūno kulto laikus*“ (ten pat: 427). Jo nuomone, vietoj kūno ir dvasios harmonijos puoselėjimo dabartyje nukrypstama prie stipruolių, kurie savo viduje ir išorėje lieka barbarais, rengimo (ten pat: 418).

Turime pripažinti, jog aptarti Šalkauskio ir Maceinos kūriniai yra pirmiausiai skirti pedagoginių, o ne tiesiogiai filosofinių problemų analizei. Tad 1933 m. lietuvių kalba publikuota Vosylius Sezemanas (1884–1963) studija „Laikas, kultūra ir kūnas“ filosofijos požiūriu yra reikšmingiausia iš visų iki šiol straipsnyje nagrinėtų kūrinių. Kaip ir anksčiau aptarti trys autoriai, Sezemanas išpėja apie profesionalaus sporto kelias grėsmes. Aktualiai skamba jo teiginys, kad ten, kur sportas „pavirsta tik stiprių raumenų kultu, neišvengiamai niekinamos dvasinės ir intelektualinės vertybės. Ir sportininkas įgauna pavida-lą bukapročio rekordų gaudytojo, tarnaujančio eksploatatoriui vertelgai“ (Sezemanas 1997: 609)⁴. Kaip ir Šalkauskis, filosofas nostalgikiškai pristato senovės graikų kalokagatijos idealą, akcentuoja tai, kad jis suponuoja dvasios ir kūno susiliejamą į neatskiriamą vienybę. Nėdviprasmiškai pasisakydamas prieš dualistinę kūno ir dvasios sampratą, fizinės kultūros tikslu autorius laiko adekvatų

dvasios reiškimaši per savo kūną ir jo įvaldymą per jį patį. Sezemanas primena, jog platoniškoje, krikščioniškoje ir budizmo asketikose „dvasia subordinuoja sau kūną, nugalėdama jį pačiu kūnu, ir tik kūno drausmės padedama ji ima valdyti savo savąsias potencijas“ (ten pat: 602). Vertingiausia žmogaus būties forma filosofas pripažįsta subjektyvią jo raišką ir jos pasigenda savo laiko kultūroje. Tarsi tęsdamas vokiečių romantizmo pradėtą tradiciją išvelgti tai, jog subjekto vidujybė iš principo negali būti tobulai išreikšta objektyviais pavidalais⁵, Sezemanas kritiškai vertina objektyvias kultūros formas ir jų gausinimui atsidačiusius vadinamuosius kultūros darbuotojus. Jiems trūksta dvasios „budrumo“⁶,

savitvardos, sugebėjimo sukaupti ir aktualizuoti savo jėgas, nes jiems kūnas yra tik trukdis, dvasios veiklumą stabdanti „medžiaginė inercija“ (ten pat: 601). Kultūriniam veikimui reikalinga ypatinga fizinė ir dvasinė sandara, leidžianti išskleisti savo kūrybines galias, apimanti kūno drausmę, mokėjimą jį valdyti, „ir dėmesio susikoncentravimą (susitelkimą), ir išvidinį susikaupimą, ir aukščiausios valios įtempimo sugebėjimą“ (ten pat: 608). Tokiu būdu fizinė kultūra, kaip esminis subjektyvios kultūros sandas, Sezemano kūrinijje įspūdingai virsta viena iš kiek utopiškai projektuojamos jo laiko Europos kultūros keblumų – objektyvios kultūros įsiviešpatavimo – įveikos galimybių.

IŠVADOS

Analizuoti autoriai, kaip ir Vydūnas, fizinę kultūrą vertina kaip sąlygą organizuoti savo kūną, įvaldyti savo valią ir gyvybines galias, sugebėti atkurti gyvos asmenybės vienybę, pasiekti kūno ir sielos harmoniją, leisiančią visiškai išskleisti savo dvasines potencijas. Kiti trys filosofai ryškiau už Vydūną siekia apmąstyti būties plotmę, kuri yra anksčiau kūno ir dvasios perskyros, tad fizinės žmogaus kultūros jie, kaip ir Vydūnas, neatsieja nuo jo dvasinės kultūros. Visi

keturi autoriai teigia, kad fizinis lavinimas neturi būti nei ignoruojamas, nei atskiriamas nuo sąmonės ugdymo. Vydūnas akcentuoja „kultūros“ žmogaus fizinės kultūros stoką, Sezemanas argumentuotai paaiškina jos būtinumą pačiai kultūrinei veiklai bei kartu su kitais dviem autoriais išvelgia ir priešingas profesionalaus sporto keliamas grėsmes, atsirandančio kūno kulto problemas, kurios prabėgus beveik šimtmečiui tapo dar aktualesnės.

Literatūra

Bagdonavičius Vacys. 2001. *Sugrįžti prie Vydūno: straipsniai, esė, pokalbiai*. Vilnius: Kultūra.

Bončkutė Roma. 2021. Vydūno lietuviškumo vaizdinių ištakos, *Logos-Vilnius* 107: 126–136. <<https://doi.org/10.24101/logos.2021.38>> [žiūrėta 2022 02 01]

Kant Immanuel. 1996. Atsakymas į klausimą „Kas yra švietimas“. *Politiniai traktatai*: 48–57. Iš vokiečių k. vertė A. Gailius. Vilnius: Aidai.

Kreiviniene Brigita, Spiriajeviene Irma. 2021. Vydūniškosios filosofijos paieškos ilgaamžystės fenomene. *XXI-oji nacionalinė mokslinė konferen-*

- cija „Į sveiką gyvenseną ir skaidrią būtį Vydūno keliu“: konferencijos pranešimų medžiaga: 90–91. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Maceina Antanas. 2002. Pedagoginio vitalizmo problema; Prof. St. Šalkauskio pedagogika. *Raštai*, t. VIII: 420–438, 628–656. Vilnius: Mintis.
- Schlegel Friedrich. 1991. *Philosophical Fragments*. Translated by P. Firchow. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Sezemanas Vosylius. 1997. Laikas, kultūra ir kūnas. *Raštai: Filosofijos istorija, kultūra*: 566–610. Vilnius: Mintis.
- Skarbalienė Aelita. 2018. Lyderystės idėjų paieškos Vilhelmo Storostos-Vydūno filosofijoje, *Logos-Vilnius* 95: 105–113. <<https://doi.org/10.24101/logos.2018.30>> [žiūrėta 2022 02 03]
- Stančienė Dalia Marija. 2019. Vokiškojo idealizmo ir Rytų filosofijos recepcija Vydūno sąmonės filosofijoje, *Logos-Vilnius* 98: 45–55. <<https://doi.org/10.24101/logos.2019.05>> [žiūrėta 2022 02 05]
- Sučylaitė Jūratė. 2021. Ašainė sąmonė ir psichikos sveikata, *XXI-oji nacionalinė mokslinė konferencija „Į sveiką gyvenseną ir skaidrią būtį Vydūno keliu“: konferencijos pranešimų medžiaga*: 148. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Sverdiolas Arūnas. 2012. *Kultūra lietuvių filosofų akiratyje*. Vilnius: Apostrofa.
- Šalkauskis Stasys. 2002. Fizinis lavinimas ir jo tikslai. *Raštai*, t. VII: 5–62. Vilnius: Mintis.
- Vabalaitė Rūta Marija. 2020. Vydūno idėjų santykiai su Friedricho Nietsche's filosofija, *Logos-Vilnius* 103: 81–88. <<https://doi.org/10.24101/logos.2020.29>> [žiūrėta 2022 02 01]
- Vydūnas. 1991. Sveikata, jaunumas, grožė. *Raštai*, t. II: 271–433. Vilnius: Mintis.
- Vyšniauskas Gintautas. 2018. Vydūnas ir antinatalizmas, *Logos-Vilnius* 95: 114–118. <<https://doi.org/10.24101/logos.2018.31>> [žiūrėta 2022 02 07]

Nuorodos

- ¹ Tai visiškai atitinka ankstesniame straipsnyje nurodytą Gintauto Vyšniausko teiginį apie Vydūno kūno ir sielos sampratos dualizmą (žr. Vyšniauskas 2018: 107, Vabalaitė 2020: 88).
- ² Mūsų nuomone, priešasties ir pasekmės ryšys šiuo atveju gali būti ir atvirkščias, kai į mentalinę veiklą krypsta tie, kuriems iš prigimties stinga gabumų fiziniam judesiui.
- ³ Tikėtina, jog ir Vydūno mintys apie fizinę kultūrą Maceinai buvo žinomos, nes nuo 1928 m. Vydūnas buvo Lietuvos universiteto filosofijos garbės daktaru. Darytina prielaida, jog Maceina jų nemini todėl, kad knyga „Sveikata, jaunumas, grožė“ jis laiko ne tiek moksliniu, kiek populiariosios literatūros kūriniu.
- ⁴ Mūsų dienomis Sezemano kritikuotas „rekordų gaudymas“ tik plečiasi, išvirsta į ištisą sporto industriją bei dopingų skandalus.
- ⁵ Plg. Friedricho Schlegelio romantinės ironijos sampratą (Schlegel 1991: 13, 24, 33, 73–74, 100).
- ⁶ Remdamiesi žinomiausio lietuvių kultūros filosofijos tyrinėtojo Arūno Sverdiolo analize, „budrumo“ sąvoką vartojame kaip Sezemano įvestą terminą, nurodantį ypatingą sąmonės nuostatą, kurios apimtas asmuo orientuojasi ne į objektyvų kultūrinės veiklos rezultatą, o į patį esamą veiklos momentą, kaip aukščiausią ir centruojantį jo gyvenimo tašką (Sverdiolas 2012: 379, 399–401).